

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

5

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2014

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
(Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-22)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

DISKUSIJA

$$1 - 2 = -1?$$

(ATSAKYMAS Į AIVO RAGAUSKO „DISKUSIJĄ“)

Elmantas Meilus

Istorijos šaltinių tyrimų ketvirtame tome pasirodė didelės apimties (bene 2 autoriniai lankai) keistoka *diskusija*, kurioje vienas diskutantas tarsi diskutuoja pats su savimi¹. Šią „diskusiją“ (recenziją?) norėjosi ignoruoti, nes jos toną vargu ar galima pavadinti tinkamu mokslinei diskusijai. Vis dėlto, pasinaudojęs suteikta galimybe, ryžausi dalyvauti dėl poros priežasčių. Pirma, dėl tiesiogiai ir netiesiogiai užsipultų kolegų ir, antra, dėl toje „diskusijoje“ paskleistų netiesų.

Pradėkime nuo pavadinimo, nes čia pasirodo užšifruotos labai svarbios prasmės. Nežinau, ar autoriui dar teko „laimė“ studijuoti sovietmečiu privalomą „Tarybų Sąjungos komunistų partijos istorijos“ kursą, bet „diskusijos“ pavadinimas turi keistą sąsąskambį su tokio Vladimiro Lenino 1904 m. išspausdinto klasikinio marksizmo-leninizmo kūrinio pavadinimu, tiesa, anas buvo be klaustuko. Kad prisiminčiau, apie ką rašoma šiame darbe, pasiėmiau iš lentynos ir nupūčiau dulkes nuo Stalino laikų *Trumpo filosofijos žodyno*². Ten susiradau straipsnelį apie šį *leninizmo* pradininko darbą, ir kokia buvo mano nuostaba, kai supratau: ne tik pavadinime užšifruota gili loginė filosofinė prasmė, tai yra žengtas žingsnis atgal (vadinasi, didžiulio XVII a. vidurio unikalau, išvežto į kitą valstybę dokumentų komplekso publikacija yra žingsnis atgal?), bet ir turinyje. Pasirodo drg. V. Leninas šiuo savo darbu pagrindė vienos, griežtai organizuotos partijos ir, faktiškai, vienos tiesos reikalingumą, o kartu pasisakė prieš konkurentų *organizacinį palaidumą, [...] disciplinos žlugdymą bei pateisinimą anarchistinio nedisciplinuotumo*. Trumpai tariant, pasisakė už tvarką ir teisingumą, už ką, jei teisingai supratau, pasisako „diskusijoje“ ir autorius (toliau dėl patogumo vadinsiu jį recenzentu).

Jau „diskusijos“ pradžioje recenzentas apie diskutuojamą knygą sako kaip apie *savotišką kvaziliteraciją* (p. 232, citatos pasviruoju šriftu ir puslapiai čia ir toliau

¹ A. Ragauskas, „Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos aktų knygos publikacijos“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 231–260.

² *Краткий философский словарь*, под ред. М. Розенталя и П. Юдина, изд. третье, Москва, 1952, p. 585–586.

bus nurodomi iš „diskusijos“) ir dėl to *kvazi...* autorius įtaria *istorijos mokytoją Algimantą Kaminską* (Krinčių). Nesiruošiu čia pulti į teorinius ginčus dėl mūsų bendro darbo įvardijimo *kvazi*, na, recenzentui taip atrodo ir tą jis toliau bando pagrįsti, tik noriu iš karto pasakyti, kad dėl visų vienokių ar kitokių sprendimų, skelbiant aptariamą knygą, atsakomybę prisiima sudarytojas, tai yra Elmantas Meilus. Tiesa, dėl skelbimo principų sudarytojas ne kartą diskutavo su kitais dviem rengėjais ir tik tada priimdavo galutinį sprendimą. Dėl kolegos A. Kaminsko turiu iš karto pataisyti „diskusijos“ autorių, jis ne *istorijos mokytojas*, o lietuvių kalbos mokytojas (beje, mokantis apie 20 kalbų). Pavydžiu jo mokiniams, nes tokį intelektualų ir pasišventusių savo darbui žmogų retai teko sutikti. Pasvalio (ir ne tik) krašto bažnyčiose ir Vilniaus šaltinių saugyklose jis jau keliolika metų ieško, perrašinėja, verčia į lietuvių kalbą ir daugiausiai savo lėšomis skelbia bei platina, už tai neimdamas jokio užmokesčio, bažnytinių metrikų knygas ir kitus istorijos šaltinius. Drįstu tvirtinti: nėra ir, matyt, dar ilgai nebus tiek nusipelnusio šio (ir ne tik) krašto istorijos propagandai žmogaus, kaip A. Kaminskas (Krinčius), ir tikrai palinkėčiau recenzentui padaryti bent dalį to, ką šis žmogus padarė viešindamas šaltinius. Tiesą sakant, netikęs yra ir recenzento ironiškas priekaištas kolegai A. Kaminskui, kad šis savo *1556 m. Upytės valsčiaus inventoriaus* publikacijoje grafiškai parodė lentelę ir ten, kur jos šaltinyje nėra (p. 232, 12 išnaša), nors viena iš pagrindinių recenzento „diskusijoje“ keliamų problemų yra ta, kad šaltinio rengėjas turi šaltinį padaryti kuo patogesnį naudojimui, ką šioje vietoje kolega padarė ir paaiškino, kodėl taip padarė, ir nenusižengė jokiems savo principams, tiesiog nubraižė lentelę ten, kur jos šaltinyje trūko. Kur recenzentas čia išvelgė galimybę, kad gali nukentėti šaltinio grafinis ir ypač semantinis *perteikimo tikslumas*, šioje vietoje taip pat paliekame – ... ir – ?

Dar keistesnis atrodo recenzento priekaištas A. Kaminskui (p. 232), taip pat ir aptariamoms knygoms recenzentams prof. hab. dr. Henrykui Lulewicziui³ ir doc. dr. Jolantai Karpavičienei⁴ (p. 234), kad jie iki šiol nei tyrinėjo, nei skelbė Vilniaus istorijos ir šaltinių... Pagal autoriaus logiką išeitų, kad Vilniaus (ir ne tik) istorijos šaltinius turėtų skelbti ir recenzuoti tik Vilniaus istorijos specialistas, o toks šiuo metu Lietuvoje, regis, yra tik prof. dr. Aivas Ragauskas arba, blogiausiu atveju, archeografai specialistai. Beje, abu knygoms recenzentai savo recenzijose išsakė nemažai pastabų ir samprotavimų apie publikacijos parengimo principus bei Vilniaus istoriją. Kiek suspėjome, į dalį jų atsižvelgėme. Tiesą sakant, abu recenzentai dėl publikacijos principų išsakė daugmaž panašią nuomonę – rengėjų valia kokią principą pasirinkti,

³ Vienas žymiausių šiuolaikinių XVI–XVII a. Lenkijos ir Lietuvos istorijos specialistų, ne vienos monografijos ir to laikotarpio šaltinių publikacijos sudarytojas ir rengėjas.

⁴ Bene geriausia šių dienų Lietuvoje magdeburginių miestų (tarp jų ir Vilniaus) istorijos ir teisės specialistė, šioje srityje daugel metų bendradarbiaujanti su Vokietijos kolegomis. Ne be reikalo 2012 m. spalio 18 d. Magdeburge, Vokietijoje, doc. dr. Jolantai Karpavičienei buvo įteikta tų metų Aikės fon Repgov (Eike-von-Repgow-Preis) premija už tyrimus Magdeburgo teisės plėtros srityje.

svarbu jo laikytis... Ant mokslinės etikos ribos yra ir tokia recenzento prielaida, kad minėtojo *Upytės inventorius* recenzentu buvo pakviestas dr. Agnius Urbanavičius, *netyrinėjantis bajorijos ir valstietijos istorijos* [...], matyt, juo tapęs dėl to, kad, anot vieno recenzento, *stengėsi perteikti tekstą „kaip šaltinyje“* (p. 232, 13 išnaša)... Tik kodėl jis nepaminėjo kito šios knygos recenzento, *bajorijos ir valstietijos istorijos* tyrinėtojo, Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto prof. hab. dr. Grzegorz Błaszczuko? Ar jo autoritetas netiko peršamai minčiai apie „nekalifikuotą“ recenzentų recenzuotą prastą leidinį? O gal, recenzento manymu, visi trys pirmiau paminėti recenzentai ne mokslininkai, ne istorijos mokslo specialistai?

„Istorijos mokytojo“ nemokšiškamui įrodyti pasitelkiama 2006 m. Vido Garliausko anotacija pirmosioms A. Kaminsko (Krinčiaus) Krinčino bažnyčios knygoms (p. 249). Atkreipčiau dėmesį, kad tie metai buvo Pasvalio ir Krinčino bei Stakliškių metrikų publikavimo pradžia. V. Garliauskas priekaištauja rengėjui tik dėl filologinių dalykų knygelių žangose, o ne dėl šaltinių tekstų perteikimo⁵. Kita vertus, po 10 intensyvaus darbo metų tų knygų ir knygelių (jų per 70!) parengimo lygis neabejotinai pagerėjo. Recenzentas, regis, jų nė nematęs. Beje, to paties V. Garliausko knyga parengta raidės ir kablelio tikslumu, be jokių lenkų priimtų taisyklių (net asmenvardžių pasitaiko mažosiomis raidėmis)⁶. Bet recenzentui tai nė motais. Šioje vietoje recenzentas suabejoja net vieno geriausių XVII a. lotyniškų raštų specialisto dr. Mintauto Čiurinsko kompetencija dirbti su rankraščiais, nes jis atseit daugiau dirba su spausdintais lotyniškais tekstais...

Pats principas vertinti pagal recenzento nusakomą ar „nustatomą“, o ne realią tyrėjų kvalifikaciją yra klaidingas, formuoja kažkokias išorines etiketes vietoje dalykinių argumentų. Iš tokių dalykinių priekaištų, bent jau lotyniškai publikacijos teksto daliai, yra viena kita pastebėta klaidelė, kuri yra ne sisteminė ar priskirtina neįskaitymui, o ne neišmanymui, bet korektūrai. Klaidos nepageidautinos, bet neišvengiamai jų pasitaiko. Tačiau net esamos jos niekur teksto neiškraipo tiek, kad tyrėjas ar skaitytojas ką nors galėtų ne taip suprasti, padaryti kokią esminę klaidingą išvadą. Nenurodomi konkretūs pagrįsti priekaištai lotyniškų tekstų parengimo principams ar jų sistemingam nesilaikymui, o tik korektūros klaidos ir priekaištai kvalifikacijai.

Iš rengėjų pasamprotavimo „Ivade“ apie tai, kad nevertėtų XVII a. lenkų kalbos, tuo labiau vartotos raštui Vilniuje ar kitur Lietuvoje, versti į XX–XXI a. lenkų kalbą, įkarščio pagautas recenzentas išvelgė rengėjų *intenciją* pateikti vienintelę teisingą *šaltinio rašybos originalumo perteikimo sampratą* (p. 232). Recenzentas čia, kaip matysime, ir kitur pasirenka cituoti tik tai, kas tarsi patvirtintų jo *ižvalgas*, pvz.,

⁵ V. Garliauskas, „Senosios Krinčino bažnyčios metrikų knygos“, *Žiemgala*, 2006, nr. 1, p. 56.

⁶ *XVII a. Molėtų bažnyčios krikšto ir santuokų metrikų knyga*, par. V. Garliauskas, Vilnius, 2004; plg. Almos Ragauskaitės šios knygos recenziją *Vilniaus istorijos metraštis*, [kn.] 1, redkol. pirm. A. Ragauskas, Vilnius, 2007, p. 263–265: „Stengiamasi kuo tiksliau perteikti originalius įrašus. Dėl nenusistovėjusios rašybos įvairuoja asmenvardžių ir vietovardžių didžiųjų ir mažųjų raidžių rašymas.“

praleisdamas rengėjų dalį sakinio ([...], *galvodami, kad vis dėlto*), paneigiančio jo *įžvelgtą intenciją*, o pradėdamas nuo sekančio žodžio, tarsi teiginio (*nereikia...*). Juo labiau recenzentui nereikėtų ištraukus iš konteksto kitų, gerbtinų, autorių mintis pritaikyti savo teiginiams paremti. Jau kitame sakinyje jis panaudoja tik jam tinkančią dr. Algirdo Baliulio sakinio pradžią (*Turbūt viena ar kita šaltinių leidimo mokykla neturėtų primesti kitiems savo principų*), bet praleidžia tai, kas kirtosi su visu recenzento tekstu (*svarbiausia, kad vartotojas suprastų, kas ir dėl ko padaryta, tačiau nebūtų varginamas per daug detaliais dokumentų aiškinimais – palikime tai vienokios ar kitokios temos tyrėjams. Pavyzdys vis dėlto turėtų būti K. Jablonskio parengtos šaltinių knygos, kuriose šaltinių skelbimo principai apibrėžti vienoje pstraipoje*⁷). Beje, šis dr. A. Baliulio straipsnis skirtas parodyti, kad šaltinius reikia leisti kuo paprasčiau ir nenukrypti nuo pasirinktų principų. Nuo tame straipsnyje išdėstytų akademiko Konstantino Jablonskio šaltinių skelbimo principų (*Skelbiant dokumentus, rašyba palikta senoji, t. y. nebandyta pritaikyti ją prie dabartinės baltarusių ir lenkų kalbų rašybos*⁸) mūsiškis iš esmės skiriasi tik dėl didžiųjų raidžių... Tad to principo laikysimės ir toliau. Tikrai nebandome *primesti kitiems savo principų* (p. 232), nes nelaikome savęs nei lenkų kalbos, nei archeografijos specialistais ar teoretikais. Mes pateikėme šaltinį taip, kaip manėm, kad jis geriausiai atspindi to laiko dvasią, o svarbiausia mums buvo kuo teisingiau perrašyti tekstą, tai yra kuo mažiau klaidų padaryti. Tai, kad mums pavyko, pabaigoje, regis, pripažino ir recenzijos autorius – *šaltinis perrašytas iš esmės teisingai* (p. 260). Kitas klausimas, kad dėl įvairių priežasčių (nepatirties, skubėjimo, neapsižiūrėjimo ir pan.), kaip teisingai pabrėžė recenzentas, ne visada išėjo išlaikyti nusistatytus principus ir liko klaidų. Šioje vietoje galima būtų kelti klausimą: o kam pavyko? Todėl ačiū recenzentui už plačius samprotavimus apie XVII a. vilniečių lenkiškos kalbos ir dabartinės lenkų kalbos santykį (p. 249–255), nurodytas klaidas ir netikslumus (jų atrandame ir patys, atranda ir kiti), bet nukrypti nuo pasirinktų publikavimo principų neplanuojame ir ateityje. Mes niekur neteigėm, *kad tuo metu Vilniuje lenkų kalbos nemokėta ar mokėta prastai* (p. 250), ar jos „*nepuikumą*“ (p. 255), panašu, kad čia paties susikurta problema. Tai, kad XVII a. vilniečių bent jau lenkiška rašyba buvo šiek tiek kitokia nei dabartinė lenkų kalba, įrodė recenzentas *kalbiniais argumentais* ir visu recenzijos tekstu, pats būdamas istorikas (dėl to meta priekaištą rengėjams) ir, matyt, *puikiai išmanydamas senąsias lenkų ir lotynų kalbas* (p. 249). E. Meilus *su jam būdingu tiesumu* (p. 249) čia pareiškia: jis nors *nestokodamas ambicijų* (p. 251), bet tikrai nepakankamai moka dabartinę lenkų kalbą, kad imtųsi pagal jos principus perrašinėti XVII a. vilnietiškus tekstus... Tuo labiau kad ne mažiau karštos (bet kultūringos)

⁷ A. Baliulis, „Akademiko Konstantino Jablonskio šaltinių skelbimo principai“, *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sud. E. Rimša, Vilnius, 2005, p. 31.

⁸ Ten pat, p. 27.

diskusijos dėl šaltinių skelbimo principų verda ir tarp lenkų istorikų⁹. Mes nei bandėme, nei bandysime ateityje dalyvauti teoriniuose ginčuose dėl šaltinių skelbimo principų, nei bandome jų primesti kitiems¹⁰. Mes tiesiog pasirinkome tokį skelbimo principą ir bandėme jį paaiškinti, tiesa, gal ne visai sėkmingai, nes pasirodo, kad ne visi suprato, arba išvelgė net „revoliuciją“ (p. 233), o su ja, žinia, reikia kovoti.

Bepigu recenzentui samprotauti apie idealų šaltinio publikavimo variantą su faksimilėmis (p. 233), perrašytą ir dar išverstą, koku, reikia manyti, laiko vieno XVI a. burmistro, tikriausiai Vilniaus istorijai labai svarbių, 20 tekstų skelbimą¹¹. Tik įdomu, kaip recenzentas įsivaizduoja daugiau kaip 800 p. šaltinio, panašiai parengto, publikaciją? Taip, galima pridėti diskelį su nuskenuotais tekstais; kadangi recenzentas juos turi, tai lauksime pataisyto, tikro, kritinio mokslinio leidinio...

Aišku, ačiū recenzentui už pagiriamąjį žodį man, suteikiant aptariamą šaltinio radimo prioritetą, bet tikrai nesu to vertas, nes jei būtų atidžiau skaitęs ankstesnį mano straipsnį, būtų sužinojęs: minėtąjį šaltinį bandė pasižiūrėti ne vienas lietuvių ir lenkų istorikas, bet jiems jis nebuvo išduotas „blogos būklės“ pretekstu¹². Ir tik vykdant Valdovų rūmų programą, Lietuvos istorijos instituto vadovybei susitarus su aukščiausia Rusijos archyvų vadovybe, man pavyko gauti šį šaltinį ir jo mikrofilimą.

Recenzentas, deja, ne kartą neįsiskaito į tai, ką rašo kiti autoriai, ir taip klaidina skaitytoją. Kaip kad tvirtindamas, jog tarp E. Meilaus Rusijos valstybinėje ir nacionalinėje bibliotekose atrastų naujų šaltinių *apie 20 šių bylų yra susijusios su miesto (Vilniaus. – E. M.) gyvenimu* (p. 233). Abiejuose minimuose E. Meilaus straipsniuose rašoma, kad faktiškai absoliuti dauguma jo ten rastų šaltinių susiję su Vilniumi. Keistokai toliau skamba ir padejavimas, kad Pilių tyrimų centrui parvežtas šaltinio mikrofilmas *bent jau iki šiol kitiems tyrėjams nebuvo prieinamas* (p. 233). E. Meilus parvežtą mikrofilimą atidavė Pilių tyrimų centrui, tik paprašė jį nuskenuoti, o nuskenuotą mikrofilimą, beje, jis, jau parengus knygą, recenzento paprašytas davė. Iš kur jis taip gerai „diskusijoje“ būtų galėjęs naudotis šaltinio originalu (kurio nematė!?) ir jo publikacija?

⁹ Plačiau apie šias diskusijas žr. *Teoria i praktyka edycji nowożytnych źródeł w Polsce (XVI–XVIII w.). editio I^o*, pod red. A. Perłakowskiego, Kraków, 2011; beje, šiuo 22 straipsnių rinkiniu naudojosi ir recenzentas (p. 252), bet kažkodėl iš ten skelbiamų įvairių autorių darbų ir nuomonių pasisėmė išminties tik apie elektronikos galimybes, o ne apie įvairias publikavimo galimybes ir principus.

¹⁰ Apie dabartinius publikavimo principus Lietuvoje plačiau žr. minėtąjį A. Baliulio straipsnį, taip pat A. Baliulis, „Kirilica rašytų Lietuvos istorijos šaltinių kai kurios skelbimo problemos“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sud. D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 305, 313; taip pat žr. J. Drungilas, „Lenkiškų šaltinių leidyba Lietuvoje: publikavimo principai ir tekstų perteikimo problemos“, *XVI–XLIX a. lietuviško ir kitakalbio rankraštinio paveldo tyrimų ir leidybos problemos (XIII Jurgio Lebedžio skaitymai)*. Pranešimų santraukos, sud. Ž. Nedzinskaitė, Vilnius, 2013, p. 4–5.

¹¹ *Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus „Mundijaus“ kalbos, laiškai ir kiti raštai (1551–1584 m.)*, sud. ir par. A. Ragauskas ir R. Ragauskienė, Vilnius, 2010.

¹² E. Meilus, „Du nauji – seni šaltinių kompleksai apie Vilnių maskvėnų okupacijos metu (1655–1661 m.)“, *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sud. E. Rimša, Vilnius, 2005, p. 242 (20 išnaša).

Gaila, kad recenzentas painioja „Pratarmę“ su „Įvadu“ ar nežino, kas priimtina šiose knygos dalyse. Tokiu būdu, tarsi norėdamas pažeminti, knygos sudarytoją apšaukia *publicistiškumu* ir „*patriotizmu*“ (p. 234, 236), nors, tiesą sakant, taip ir nesupratau, kur jis ten išvelgė „*patriotizmą*“ ar pseudopatriotizmą, greičiau atvirkiš-čiai – ten tik kritiškai įvertinami *Lietuvoje (ir ne tik) parašyti darbai*¹³... O dėl pateiktos vieno mano straipsnio citatos (p. 235), minėtajai recenzento interpretacijai sustiprinti, noriu tik tiek pasakyti, kad šis sakinys į straipsnį buvo įrašytas specialiai priminti ir, jei norit – paerzinti, nes apie visas (savas ir svetimas) neteisības turime viešai kalbėti, o ne tik užkulisiuose. Patriotizmas ir šiuo atveju nė prie ko...

Recenzentas pats jau kitoje pastraipoje, rašydamas apie maro nuostolius, remiasi publicistiniu straipsniu, o ne moksliniais darbais ir išnašoje nurodo žr. *pačią instrukciją*, tik nenurodo kur (p. 235). Rašydamas šį „diskusinį“ straipsnį (ar skaitydamas jo korektūrą), jis neabejotinai jau turėjo *Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltinių 2-ąjį tomą* (sudarytojas vieną egzempliorių pats jam užrašė 2012 m. pavasarį), kuriame ta instrukcija pirmą kartą publikuota iš originalo (su parašų faksimile), kaip, beje, ir miestiečių prašymas išvykti¹⁴. Toliau recenzentas imasi šios instrukcijos turinį *plačiau* perpasakoti (nelabai į „diskusijos“ temą), nes atseit *lietuvių istoriografijoje ji nėra išsamiau pristatyta* (p. 238, 25 išnaša), tuo tarpu jau 1968 m. prof. Juozas Jurginis tai neblogai buvo padaręs¹⁵. *Plačiai* perpasakodamas šią instrukciją (p. 237–240) recenzentas pasitelkia citatą iš aptariamąs knygos „Įvado“ ir toliau rodo, kad tik jis vienas supranta Vilniaus okupacijos laiko problemas, o štai *knygos rengėjai tai tik iš dalies supranta*. Savo instrukcijos perpasakojimą jis bando pateikti kaip citatą (jokios citatos iš instrukcijos recenzijoje bent man nepavyko aptikti), pabrėždamas, *jog aiškiai rašoma, kad miesto teismai, tiksliau, suolininkų teismas, nagrinėjo ir baudžiamąsias bylas* (p. 238). Tad pažiūrėkime, kas gi čia aiškaus, štai instrukcijos šios vietos citatos fragmentas:

[...] usilnie upraszac będą, zeby od sądu wszelakiego magistratowego iako przed-
tym appellacia...do samego Cara [...] według tychze przywileiow tak in causis
civilibus iako et c[rimi]nalibus [...] pozwolona była¹⁶.

¹³ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga, sud. E. Meilus, par. M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011, p. 7–8.

¹⁴ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2: 1655–1661 m. rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai, sud. E. Meilus, par. I. Gerasimova, E. Meilus, S. Žemaitis, Vilnius, 2011, p. 457–468, nr. 260 ir p. 434, nr. 245. Beje, pagal autorių (žr. 24 išnaša) tarsi išeina, kad yra du prašymai išvykti: vienas publikuotas 1842 m., o kitą tarsi turi E. Meilus; tai dar vienas pvz., kaip autorius skaito svetimus tekstus...

¹⁵ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968, p. 166–167. Čia, beje, nelabai suprantama, kam reikėjo lyginti su E. Meilaus straipsniu lenkų kalba, ar tik norint parodyti, kad instrukcija ten *plačiau(?)* nepristatyta?

¹⁶ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2, p. 459.

Tad ir be *teisės istorijos pradžiamokslio* kiekvienam skaitančiam ir matančiam, kas parašyta, turėtų būti aišku, kad prašoma tik patvirtinti ikiokupacinę teisinę situaciją, o *nerašoma*, kad tokia situacija buvo ir okupacijos metais, na, bet recenzentas *aiškiai rašo*... Kad patvirtintų, jog okupacijos metais veikė ir suolininkų teismas, jis iš to meto pajamų ir išlaidų knygų pasitelkia tik porą pavyzdėlių apie budelį ir pabaigoje daro prielaidą: *galbūt ir okupacijos metais veikė atskiras miesto kalėjimas*, į kurią sodinama už baudžiamąsias veikas (p. 239). O kas tą neigia? Ne be reikalo minėtoje recenzento iš „Įvado“ paimtoje citatoje rengėjai du kartus pavartojo žodį *daugiausia* (kaip, beje, ir recenzentas *miesto teisės istorijos pradžiamokslyje* pavartojo žodžius *daugiausia* ir *dažniausiai*, p. 238), bet recenzentui tai nė motais... Recenzentas ne kartą įvairiais būdais bando įpiršti mintį apie okupacijos sąlygomis veikusį suolininkų teismą, kad rengėjai jį *visiškai pamiršo* (p. 243), bet taip ir nepateikė konkrečių pavyzdžių, išskyrus tai, kad šaltiniuose minimi suolininkai – o tai ne tas pat. Antai jis rašo, kad šio teismo *aktų pluoštelis yra 1486–1668 m. suolininkų teismo knygoje* (p. 241). Taip, toje knygoje yra du ar trys okupacinio laikotarpio dokumentai, bet nė viename neminimas suolininkų teismas, tik rašoma *przed Szlachetnym urzędem Wilenskim* arba *przed Szlachetnym urzędem Woytowskim, Burmistrzowskim y Radzieckim [...]¹⁷*, tik kad jie atsidūrė vėliau (po okupacijos) sudarytoje suolininkų teismo knygoje.

Baigdamas šią temą norėčiau iškelti prielaidą, kurią padariau remdamasis savo kukliomis žiniomis apie šį laikotarpį, palyginęs su panašia situacija tų laikų Gardine ir Polocke¹⁸, manau, kad tuo metu Vilniuje nebuvo atskirų tarybos ir suolininkų teismų, o esančioje chaotiškoje situacijoje, kai trūko pareigūnų, daugelį miestiečių būtų nagrinėjo bendras teismas (ką iš esmės pabrėžia ir pats recenzentas, minėdamas *karo meto specifiką* ir pan. bei pateikdamas pavyzdį, kad *galėjo būti visaip*; žr. p. 243–245). Prašymai, įrašyti į minėtąją „Instrukciją“, tik parodo miestiečių norą, jei okupacija užsitęs, atkurti ir įtvirtinti ar net, pasinaudojus situacija, pagerinti buvusią padėtį¹⁹. Tik tiek...

¹⁷ LVIA, SA 5333, p. 280, 282.

¹⁸ Płg. P. Borowik, „Funkcjonowanie samorządu miejskiego w Grodnie podczas „potopu moskiewskiego“ (1655–1661) oraz kilka uwag o zniszczeniu miasta przez Moskali“, *Grodzenski palimnecst*, Grodnyā–Belastok, 2008, p. 29–39 (p. 36: „Najprawdopodobniej tak było również w czasie okupacji moskiewskiej i nieliczni pozostali w mieście członkowie rady i ławy obradowali wspólnie“); M. Gardzeeŭ, „Под час небеспеченства од Москвы... (актовая кніга полацкага магістрату за 1656–1657 г. як крыніца па вывучэнні вайны 1654–1667 г.)“, *Беларускі Гістарычны Агляд*, т. 6, p. 202–221; M. Gardzeeŭ, „Полацкі магістрат у часы вайны 1654–1667 гг.“, *Весці нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук*, nr. 3, 2000, p. 66–70; p. 70: „Разгляд спраў праходзіў на сумесных пасяджэннях бурмістраў, райцаў і лаўнкаў, без падзелу магістрата на раду і лаву“.

¹⁹ Panašiai šios instrukcijos atsiradimo prielaidas apibūdino ir D. Frick, *Kith, Kin, and Neighbours: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Cornell University Press, 2013, p. 312.

Matyt, vedamas nesuprantamų, bet turėdamas tikrai su moksliniais nesusijusių tikslų, recenzentas pateikia didelį savo pasažą, kaip „patriotas“ E. Meilus tų laikų Vilniaus valdžią nori „paversti“ *rezistentais* (p. 236–237). Jei recenzentas pateiktoje E. Meilaus citatoje ir visos pastraipos kontekste sugebėjo išvelgti *rezistentus*, tai aš, nežinodamas recenzento motyvų, drįstu tvirtinti: jis nešvariai manipuliuoja... Beje, iš esmės tokią pat nuomonę kaip ir sudarytojas – pagal recenzuotos knygos duomenis aiškėja, kad miesto valdžia tarsi ignoruoja okupantus, – išsakė ir amerikiečių istorikas Davidas Frickas, parašęs dvi knygas ir ne vieną straipsnį bei paskelbęs ne vieną šaltinį apie XVII a. Vilnių²⁰.

Galima būtų neatsakyti į recenzento samprotavimus dėl serijos pavadinimo (p. 235–236, nors gal ir be reikalo vardan trumpumo atsisakėm žodžio *laikotarpio*), bet neabejotina: jei būtų paskelbta tik okupacinio laikotarpio (1655–1661 m.) medžiaga, tada būtų priekaištaujama, kodėl ne visas, kodėl skaidomas vientisas šaltinis ir pan. Dėl okupacinio laikotarpio periodizacijos – 1655–1661 m., tai ji pasirinkta tokia todėl, kad apibendrinus (mėnesius ir dienas nurodant tekste) įvardytume visą maskvėnų buvimą Vilniuje ir tai nė kiek nesikerta su skelbiamais dokumentais. Tuo tarpu recenzento pacituotas mano priekaištas prof. D. Frickui tiesiog atkreipia dėmesį į loginę klaidelę, ir tiek. Logine klaidėle galime pavadinti ir recenzento išsakytą mintį, kad aptariama knyga *yra ne okupacinės valdžios, o miesto valdžios institucijos., veiklos produktas* (p. 235; atseit miesto valdžia buvo savarankiška?), nors toliau konstatuojama, kad tik miestą išvadavus 1660 m. maskvėnai *miesto valdžios bei kanceliarijos nekontroliavo* (p. 236, atseit iki tol nebuvo savarankiška?). Deja, visuose šiuose samprotavimuose recenzentas ir toliau nemažai privėlė. Pirmiausia į akis krito, kad remiantis J. I. Kraševskiu (ir E. Meilumi?!, p. 236) miesto išlaisvinimo diena nurodoma liepos 1 d. Iš pradžių pamaniau, kad tai korektūros klaida, bet ir toliau ji ne kartą kartojama. Patikrinus J. I. Kraševskį paaiškėjo, kad tokios datos lyg ir niekur nėra, o E. Meilus nurodo liepos 11 d.²¹, nebent recenzentas, kaip ir to meto maskvėnai, naudoja senąjį Julijaus kalendorių, atsiliekantį dešimčia dienų.

Kitas gan keistas istorikui recenzento teiginys, kad po minėtojo miesto atsiėmimo maskvėnų įgula iki 1661 m. gruodžio 3 d. išsilaikė Aukštutinėje pilyje (p. 235). Įdomu, kaip recenzento įsivaizdavimu pusantrų metų ant šios kalvos išgyveno nuo 1000–1500 kareivių pradžioje iki 78 pabaigoje (kad paskutines kelias savaites – tai tikėtina). Kaip ir prielaida, kad 1657 m. maro epidemija truko vos porą savaičių (p. 249), kai ji truko daugiau kaip pusmetį; tai aiškiai rodo ir recenzuojama knyga, ir MOLŠ II-ojo tomo duomenys. Pagaliau ir pats pastebi, kad įrašų aptariamoje knygoje nebuvo visą pusmetį (p. 249), bet galų nesuveda...

²⁰Ten pat, p. 291.

²¹*XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1, p. 12 ir anksčiau nurodytuose straipsniuose.

Recenzentas, balansuodamas ant mokslinės etikos ribos, matyt, norėdamas ar kuo daugiau parašyti, ar kuo daugiau savo žinių pateikti apie šį okupacinį laikotarpį, bet, greičiausiai ir tai, ir tai vienu metu, pažeria visą virtinę faktų, tarsi savo atrastų (nes nėra jokių nuorodų į historiografiją). Pavyzdžiui, vos ne kaip savo atradimą pateikia žinią apie maskvėnų pasiųstos šnipės kankinimą (p. 236) ar apie budelio algas (p. 238–239), nors apie tai prieš 100 metų rašė jam gerai žinomas istorikas Janas Obstas, turime šio šaltinio vertimą; tai minima ir recenzuojamoje knygoje²². Kelia nuostabą ir klausimus recenzento noras tarsi nusižymėti „teritoriją“ ar būti pirmam tai „atradusiam“, kai jis pažeria daug faktų (pvz., 1 ir 2 lent.), nelabai susijusių su recenzijos tema, bet nemažai jų paimta iš jo sukritikuotos knygos. Kita vertus, dar daugiau duomenų tose lentelėse pateikiama visiškai nenurodant, iš kur jie paimti – nori tikėk, nori ne.

Žinoma istorikė Marja Łowmiańska bene pirmoji aprašė recenzento kaip savo atradimą pateikiamą (vėlgi visiškai ne į temą) 1658 m. liepos 6 d. vilniečių pabėgėlių Karaliaučiuje instrukciją pasiuntiniams į seimą²³, o apie tai „diskusijoje“ net neužsimenama (p. 237). Įdomu ir tai, kad pastaroji autorė greta nagrinėja abi instrukcijas²⁴, kaip ir recenzentas, tiesa, reikia pripažinti, jis tai daro plačiau (p. 237–240). Kitaip nei recenzentas, M. Łowmiańska caro instrukcijoje išvelgia ne „radikalumą“, o „demokratiškumą“, nes išsakomi visų vilniečių interesai. Baigdamas pristatyti šią instrukciją, recenzentas parodo rusų okupacinės valdžios paperkamumą (p. 240), tik, matyt, nepastebėjo, kad kai kas apie tai jau rašė ne kartą, beje, plačiau cituodamas tuos pat, kaip ir jis, bei kitus šaltinius²⁵. Tenka apgailestauti, kad recenzentas, remdamasis A. Ragausko įdirbiu, recenzijoje atsekęs aptariamo šaltinio istoriją iki 1681 m.

²² J. Obst, „Kat miasta Wilna“, *Litwa i Ruś*, 1913 sausis, 2-ieji metai, sąs. 1, p. 28–30; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, sud. A. Baliulis ir E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 565, 567, 569; *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1, p. 16–17. Panašūs atvejai yra ir dėl recenzento pateiktų duomenų 21, 27, 28, 37, 63 išnašose ir kt.

²³ M. Łowmiańska, „Udział communitatis mercatoriae w samorządzie Wileńskim“, *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historia*, t. 9, Poznań, 2003, p. 95–96; galima suprasti, kad 1998 m. rašydamas savo straipsnį (žr. A. Ragauskas, „Vilniaus miestiečių valdančiojo elito dalyvavimas seimuose XVII a. antroje pusėje“, *Lituanistica*, 1998, nr. 4(36), p. 18, 30) recenzentas, reikia manyti, dar nežinojo apie šį faktą, nes jo turima M. Łowmiańskos straipsnio kopija, esanti Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekoje (jis ją mini minėtojo straipsnio 5 išnašoje, nes klaidingai manė, kad straipsnis nebaigtas, žr. A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 16), buvo ne visa (nutrūko per 3 p. nuo tos vietos, kur autorė aprašo tą instrukciją). Bet kodėl recenzentas to fakto nepaminėjo dabar, lieka neaišku, negi pražiopsojo?

²⁴ M. Łowmiańska, „Udział communitatis“, p. 94–96.

²⁵ E. Meilus, „Przynależność etniczna wilnian i ich lojalność względem władzy w czasie wojen z Moskwą w połowie XVII w. Rozważania nad tematem“, *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*. Międzynarodowe centrum kultury w Krakowie, seria: nauka, nr. 9, Kraków, 2000, p. 100–101; E. Meilus, „Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661 m.“, *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*. Prof. Broniaus Dundulio atminimui. Sudarė Irena Valikonytė (vyr. redaktorė) ir kt., Vilnius, 2001, p. 286; E. Meilus, „Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661“,

(p. 240), nepastebėjo, kad tai jau buvo padaryta bent tris kartus, beje, remiantis tuo pat autoriumi²⁶. Recenzentui atrodo, kad rengėjams *atrodo*, jog aptariama knyga jau tokia buvo iš karto, nes jie ją vadina knyga ir, autoritetingai aptaręs *miesto kanceliarijos darbo specifika* (p. 242), toliau, kaip niekur nieko konstatuoja, kad sudarytojas ją *teisingai* įvardija švarraščiu... Jei tai švarraštis, vadinasi, sudarytojas supranta, kad buvo ir juodraštis, kad gal naudoja apibendrintą knygos pavadinimą, nesileisdamas į kanceliarijos darbo subtilybes, nes jo tikslas pristatyti šaltinį, o ne gilintis į kanceliarijos darbą. Rašydamas, kad okupacinio laikotarpio šaltinių yra ir kitose LVIA esančiose knygoje (p. 241), o toliau ir apkaltindamas, kad *rengėjai pamiršo kitas to laikotarpio dokumentų turinčias knygas* (p. 242), recenzentas iš esmės pakartojo tai, ką „Įvade“ jau buvo pateikęs sudarytojas²⁷.

Keista iš recenzento išgirsti tarsi nuostabą, kad aptariamoje knygoje *nėra kokių nors naratyvinio pobūdžio tekstų* (p. 234). Greičiau keista būtų, jei tokio pobūdžio šaltinyje tokių tekstų būtų... Kaip keistas ir tvirtinimas, kad caras nepatenkino paskutinio 1658 m. „Instrukcijoje“ išsakymo pageidavimo – palikti mieste vilniečiams tinkantį vaivadą (p. 240), kai jau apie visa tai buvo rašyta ir nurodyta: sprendimas pakeisti vaivadą priimtas tik daugiau kaip po metų²⁸.

Recenzentas pateikia dar visą eilę sunkiai suvokiamų priekaištų ir pastabų (pvz., kad atseit per daug *sulyginama su 1636 m. namų sąrašu*, p. 235), bet jų plačiau jau nekomentuosiu, palieku skaitytojams spręsti, kiek jie yra teisingi. Bene vienintelis *Vilniaus istorijos tyrėjas* nepasidrovi papriekaištauti sudarytojui net dėl jo neryžtingumo, pvz., nustatant, kas toks buvo M. Lettovas, nes reikalas toks *akivaizdus* ir nurodo tą pat šaltinį ir tuos pat puslapius (p. 256), kuriais rėmėsi ir sudarytojas... Priekaištaujama, kad mums *nepavyko „išrišti“ [...] „patricijaus“ termino reikšmės* (p. 257), bet mes ir nekėlėm tokio uždavinio, tiesiog jį naudojome kaip ir šaltinyje; jis, matyt, buvo svarbus vilniečiams, jei taip dažnai naudojo. Recenzento pateikiamas šio termino „išrišimas“ nei čia, nei anksčiau neįtikina. Keistai ir juokingai atrodo recenzento samprotavimai apie strugo ir laivo „nelygybę“ (p. 259). Recenzentas ar dėl savo užimtumo, ar dėl atsainaus požiūrio į skaitytoją neišvengė ir daugiau netikslumų ar tiesiog klaidų. Taip skaitytojas ir nesužinojo, kur Zigmantas Kiaupa rašė apie atrastą Kauno miesto tarybos aktų knygą (p. 233). Kas per Vilniaus ty-

Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi siedemdziesiątą urodzin, pod red. W. Kriegseisena i A. Rachuby, Warszawa, 2006, p. 134, 140.

²⁶ Žr. XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 1, p. 19; E. Meilus, „Du nauji“, p. 241; Э. Мейлус, „Вильнюс во время «Потопа» (1655–1661 гг.): источниковедческие проблемы“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, sud. A. Dubonis (redkol. pirmininkas) ir kt., Vilnius, 2007, p. 425.

²⁷ Žr. XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai, t. 1, p. 12 (9 išnaša).

²⁸ Apie tai rašoma ir recenzuojamoje knygoje, žr. ten pat, p. 18–19; taip pat žr. E. Meilus, „Przyna-leżność etniczna“, p. 100–101; E. Meilus, „Rusų okupacinė valdžia“, p. 285–286.

rinėtoja M. Gerasimova (p. 233)? Aš bent jau žinau tik Iriną Gerasimovą. Kaltina dėl asmenvardžių nesuvienodinimo (p. 257), bet pats vaitą J. Petravičių vadina ir Petrovičium (p. 237, 243) ir kaltina, kad rodyklėje jį pavadinom „prisiekusiuoju tarnu“ (p. 256), nors aiškiai skliaustuose pridėtas „?“²⁹, informuojantis apie galimą klaidą šaltinyje. Neįsiskaitė į asmenvardžių rodyklės sudarymo principus, kur juodu ant balto parašyta: nustatyti vardai ir pavardės pateikiami kursyvu (priekaištas dėl *Jackiewiczówna* Agatha, p. 259). Atranda burmistrą Aleksandrą Žepnickį, nors aptariamuose šaltiniuose minimas tik Steponas (p. 258). Norėtusi tikėti, kad recenzento „*abra kadabra*“ kritika dėl nukeltos „o“ raidės yra tik nesusipratimas, o ne sąmoningas sumanymas parodyti rengėjus kuo žiopesnius, nes mūsų knygoje rašoma *dnia 5o*, o ne kaip nurodo recenzentas *50* (p. 253).

Pabaigoje reikia pripažinti, kad per skubą tikrai nepaaiškinti motyvai, kodėl knygos gale skelbiama dešimt Liublino teismų bylų fotokopijų, priežastis labai paprasta – to tiesiog paprašė Maskvos archyvo darbuotojai, kad vien dėl šių bylų daugiau nebūtų judinamas originalas.

Apžvelgus diskusinę recenziją 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knygos publikacijai *peršasi kelios pastabos*. Daugelis recenzijos autoriaus išsakytų pastabų dėl publikacijoje pastebėtų klaidų yra teisingos ir priimtini domėn jo samprotavimai apie publikavimo principus, bet tai yra tik viena iš kelių galimybių (plačiau žr. minėtuosius A. Baliulio ir J. Drungilo darbus). Recenzentas nemažą dalį teksto skyrė padrikam, mažai su recenzijos tema susijusių istorinių faktų išdėstymui, dažnai nebudamas anksčiau apie tai jau rašiusių autorių bei nenurodydamas šaltinių, todėl ši recenzija *vertintina kaip nepakankamai funkcionali. Palyginti su [...] kitų žymių Lietuvos istorikų recenzijomis* (tarp jų ir A. Ragauskio²⁹), šioji recenzija *vertintina kaip didelis žingsnis atgal* mokslinio korektiškumo ir kartais net mokslinės etikos prasme. Kai kurie kolegos istorikai jau dabar ja *nemenkai* stebisi. Recenzento *pastangos* pateikti mokslinę recenziją *yra sveikintinos*, tačiau dėl minėtųjų su moksliniu korektiškumu ir tiesa prasilenkiančių samprotavimų *aptarta* recenzija *negali būti laikoma vykusia šio siekio realizacija* (p. 260).

Užbaigti norėčiau tokia sentencija: *Net blogiausia leidyba gali būti geriau nei jokia*³⁰.

²⁹ Plg. šio autoriaus recenzijas (Г. Сагановичь, *Неведомая война: 1654–1667*, Мінск, 1995, žr. *Lituanistica*, 1995, nr. 4, p. 110–115; M. Jackiewicz, *Wilno i okolice*. Przewodnik. Pod red. Marioli Malerek. Piechowice, 1995, žr. *Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai*, Vilnius, 1996, p. 336–340; „Augustinas Rotundas ir kiti“, *Knygų aidai*, 2000, nr. 3, p. 9–15; „Didelio Lietuvos knygotyrynės biografistikos darbo pradžia“, *Knygotyra*, 2005, nr. 44, p. 283–291) su šiaime straipsnyje aptarta.

³⁰ H. Łaszkiwicz, „Wierność rękopisowi czy wierność idei? Uwagi na temat zasad edycji tekstów źródłowych“, *Teoria i praktyka edycji*, p. 28; tiesa, toliau autorius rašo: „Tai aišku nereiškia, kad publikavimas bet kaip yra teisingas požiūris“, o p. 29: „Šaltinių leidybos taisyklių suvienodinimas (absoliučios normos prasme) yra utopinis uždavinys“.

1 - 2 = -1?
(A REPLY TO AIVAS RAGAUSKAS' "DEBATE")

Elmantas Meilus

Summary

The author has reviewed the debatable critique of the publication of Vilnius City Council book of 1657–1662 and offers a few comments. In his opinion, a number of remarks made by the author of the critique with regard to flaws spotted in the publication are correct and his reasoning on the principles of publication should be taken into consideration, however, this is just one of several possible options. It should be noted that the reviewer has allocated a significant part of his text to presentation of historical facts hardly related to the topic of the critique at times referring to authors who had researched the topic earlier, yet failing to accurately indicate sources, therefore this review is not considered as functional enough and is viewed as a significant step backwards in the sense of scientific correctitude and at times even scientific ethics. The reviewer's aspirations to offer a scientific review should be complimented, however, due to the aforementioned reasoning that has little to do with scientific correctitude and facts, the review under consideration cannot be viewed as a successful realization of the said aspirations.